

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 17, Dönem/Period: 2023-Güz/Autumn, Sayı/Number: 33

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Gregoryen Kıpçak Türkçesi İle Yazılmış Töre Bitiği'nde Hukuk Terimleri

Hasankohal, Taghi Salahshour (2023). *Gregoryen Kıpçak Türkçesi ile Yazılmış Töre Bitiği'nde Hukuk Terimleri*. İstanbul: İhlamur Akademi. 544 s. ISBN: 978-625-99962-7-1.

Berna Sert

Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ordu/Türkiye

e-posta bernassertt@gmail.com

orcid 0000-0002-7388-2222

Atıf

Citation

Sert, Berna (2023). Gregoryen Kıpçak Türkçesi İle Yazılmış Töre Bitiği'nde Hukuk Terimleri. *Dil Araştırmaları*, 33: 289-294.

Başvuru

Submitted

28.09.2023

Revizyon

Revised

27.10.2023

Kabul

Accepted

23.11.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

27.11.2023

GREGORYEN KIPÇAK TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ
TÖRE BİTİĞİ'NDE
HUKUK TERİMLERİ

TAGHI SALAHSHOUR HASANKOHAL

Hasankohal Taghi Salahshour'un lisans mezuniyeti hukuk alanında olmuştur. Yüksek lisans çalışması, "Ermeni Alfabeli Kıpçakça Töre Bitiği'nde Yabancı Unsurlar" ismini taşımakta olup Prof. Dr. Ceval Kaya danışmanlığında 2017 yılında yapılmıştır. Ardahan Üniversitesinde, Prof. Dr. Ceval Kaya danışmanlığında, 2019-2022 yılları arasını kapsayan doktora tezinin ürünü olan

bu çalışma, kitaba dönüştürüldüğünde dizin kısımları fazla yer kapladığı için kaldırılmıştır.

Wroslaw nüshası üzerinde 1927’de Macler, 1957’de Lewicki, 1966’da Sloszkiewicz, 2002’de Alaksandr Garkavets/Sapargaliyev alışmalar yapmışlardır. Paris Milli Kütüphanesinde bulunan nüsha üzerinde, 1908 yılında Macler, 1957’de Deny ve 2002 yılında Aleksandr Garkavets alışmışlardır. Viyana nüshası üzerine yapılan çalışmalar arasında; 1895 yılında Daşıyan, 1954’te Anasiyan, 1957’de Deny, 1954’te Triyarski, 1990 yılında Kudasov, 2002 yılında Aleksandr Garkavets’in çalışmaları sayılabilir. Ayrıca 2014 tarihli yüksek lisans çalışması olarak Prof. Dr. Mustafa Argunşah danışmanlığında “*Töre Bitiki Grameri*” ismini taşıyan alışma Hakan Korkmaz tarafından hazırlanmıştır. Yine bu alanda Erciyes niversitesi bünyesinde hazırlanan, 2021 tarihli yüksek lisans çalışmada, Wroslaw nüshası ele alınmıştır. Prof. Dr. Galip Güner danışmanlığında, Ferhat Tekdemir tarafından hazırlanan alışma “*Töre Bitigi’nde Hukukla İlgili Söz Varlığı*” ismini taşımaktadır.

Dil ve din, toplum yaşamında istikrarı sağlayan, değişim karşısında dirençli duran aynı zamanda dış etkilere maruz kalan, toplumları özellik bakımından birbirinden ayıran iki unsur olarak karşımıza çıkar. Kıpçaklar, Deşt-i Kıpçak, Mısır ve civarı ve Kırım olmak üzere üç ayrı bölgede hayatlarını sürdürmüşlerdir (Chirli 2005: 2). Ermeni Bagratlılar Devletinin yıkılmasıyla Ermeniler gruplar halinde Batı’ya özellikle Kırım’a göç etmişlerdir. Kırım’da Kefe şehrinde yoğunlaşan Ermeniler, Osmanlı’nın Kırım’ı ilhakına kadar burada yaşamışlardır (ztrk 2011: 329). Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda Kıpçak-Ermeni temasları sonucu olarak Ermeni toplumunun dillerinden ve dinlerinden etkilenmişlerdir. Ermenilerin dini inançlarını benimseyerek Ermeni harflerini yazılı metinlerinde kullanmaya başlamışlardır. Kırım merkezli olmak üzere Doğu Avrupa’da bazı Kıpçak toplulukları Ermeniler ile kurdukları yakın ilişkiler neticesinde Ermeni harflerini kullanarak yazılı eserler meydana getirmişlerdir (Yıldız; ztrk 2016: 740). XII. yüzyılda Kırım başta olmak üzere bu coğrafyanın, dönemin yazarları tarafından *Armania Maritima* (Ermeni Denizi) yahut *Armenia Magna* (Ermeni Adası) biçiminde adlandırılması da bu durumun açık bir göstergesidir (Kasapoğlu engel 2012: 20). V. yüzyılda papaz Mesrob Maşdots (Mashtotoz) tarafından Danyel alfabesi düzenlenerek Ermenilerin din ve kültürel yapısına uygun 36 harf içeren Ermeni alfabesi oluşturulmuştur (ztrk 2011: 327). Oluşturulan alfabenin Türkçe metinlerin yazımında da kullanılmasına XIV. yüzyıldan itibaren yazma eserlerde, XVIII. yüzyıldan itibaren basma eserlerde yaygın olarak rastlanır (Pamukciyan 2002: XI). Ermeni alfabesi ile oluşturulan metinlerin en parlak döneminin XVI. yüzyıllar olduğu bilinmektedir. Kıpçak yazı diline ait ilk hukuk belgelerinden birisi, Töre Bitigi, XII. yüzyılda (1184-1213) Mhitar Goş tarafından Ermenice olarak yazılan ve 1518-1519 yıllarında Polonya Kralının isteğiyle Ermeniceden Latinceye, Latineden Leheye ve 1523’te Leheden Kıpakaya evrilen Armıyanskiy Sudebnik adlı eserin Polonya-Kıpçak versiyonudur (engel 2007: 29). XVI-XVII. yüzyıllarda Lvov, Kamanets-Podolsk, Lutsk başta olmak üzere; Ukrayna, Lehistan, Romanya, Moldovya, Kırım’da meydana getirilmiş olup Gregoryan Kıpçak toplumu tarafından Ermeni alfabesiyle fakat Kıpçak

dilinde kaleme alındığı bilinmektedir. Töre Bitiği'nin bilinen üç nüshası; Wroslaw Ossolinski Ulusal Enstitüsünde 1916/II numarada kayıtlı 1523 tarihli nüsha; Paris Ulusal Kütüphanesinde 176 numarada kayıtlı 1568 tarihli Lviv versiyonu; Viyana Ermeni Mekhitarist Kütüphanesinde 468 numarada kayıtlı 1575 tarihli Kamanets versiyonudur (Garkavets 2002: 14-15).

İncelenen eser üç ana bölümden meydana gelmekte olup, ilk bölüm (s. 17-25) “*Gregoryen Kıpçaklar*” başlığıyla verilmiştir. Bu bölümde Gregoryen Kıpçakların tarihleri, dilleri ve yazıları ile bilgiler verilmektedir. Ayrıca, dil yadigârları alt başlığında, ele alınan saha içerisinde bilinen 112 eser ve Gregoryen Kıpçak metinleri (kanun kitapları, mahkeme tutanakları, dua metinleri, azizlerin menkıbeleri, vakayinameler, vaaz metinleri) ve dilbilim metinlerinin hangi kütüphanelerde bulunduğu, konu ve içerikleri ilgili bilgiler verilmektedir.

İkinci bölüm (s. 29-41) “*Hukuk Belgeleri*” ana başlığını taşımaktadır. Alt başlıkta “*Mahkeme Tutanakları*” kapsamında; yasa kitapları (Töre Bitiği), *Töre Bitiği*'nin içeriği, kaynağı, nüshaları ve nüshalar üzerinde yapılan çalışmalarla ilgili bilgiler verilip eserin bir hukuk belgesi olması ve içerisinde bulunan hukuk terimleri açısından önemi vurgulanmıştır.

Üçüncü bölüm (s. 43-471) “*Terimler*” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında konular, “*Genel Hukuk*”, “*Kamu Hukuku*”, “*Özel Hukuk*” olmak üzere üçe ayrılmıştır. “*Genel Hukuk*” başlığında hukuk teriminin kökeninden, kapsamından ve öneminden bahsedilmiş olup “*Adalet, Doğruluk ve Güvenlikle İlgili Terimler*” başlığı altında terimler sıralanmıştır. “*Kamu Hukuku*” başlığı altında “*Kamu Hukuk Terimleri (Anayasa)*” alt başlığıyla “*Anayasa Hukuku*” ve “*Anayasa Hukuk Terimleri*” verilmiştir. Gregoryen Kıpçaklarında devlet yapısına bakıldığında devletin başında “han, kral, beyler, prensler, kraliçeler” yer almaktadır. *Töre Bitiği*'nde geçen “*Da belgilidir, ki kökteği han éyemiz Téñridir, a bu dünyânuñ hanları Téñriniñ atın kötürüptürler, yohsa tügüller alay könü, néçik Téñri. Évet ki hanlar alar ündelir, kimlerniñ ki holu tibine türlü türlü milletler bériniptirler ulusları bile da özge biyliklerden haraç alırlar.*” (Garkavets 2003: 56) ifadelerine göre Gregoryen Kıpçak inanç sistemine göre ülkenin yöneticileri, “Han” adını Tanrının adından almışlardır. Bu yönetim sisteminde hanlık makamı miras yoluyla başkalarına devredilebilirdi. Hanlar; hanlığa tabi olan tüm ülkeler, milletler ve tebaalardan vergiyi adaletle almalıydılar (s. 52). “*Anayasa Terimleri*” ana başlığı altında “*Han, Kral, Beyler, Seçme, Hanın Yetkileri, Asker ve Ordu, Hazine, Han ve Hanlığa Karşı İşlenen Suçlar* ve Meclisle” ilgili terimler tespit edilmiştir. “*Ceza Hukuku*” ana başlığı altında “*Suç ve Suçluluk, Suçlu ve Suç Ortağı*” ile ilgili terimler ele alınmıştır. Konu ile ilgili 43 terim tespit edilmiştir (s. 84). “*Ceza Hukuku*” ana başlığı altında “*Suç Türleri*” konusu, “*Öldürmek, Kasten Öldürmek, Hata ile Öldürmek, Yaralama ve Darp Etmek, İftira ve İtham Etmek, Yalan ve Yalancılık, Cinsel Suçlar, Katil, Maktul, Hırsızlık, Soyuculuk ve Mala Zarar Vermek, Suçsuzluk* ve Aklanmak, *Ceza, Ceza Türleri* (idam, yaralama, diyet, para, kefaret, yakalamak, tutuklamak, hapis)” gibi konuları kapsayan “*Ceza Hukuku*” terimleri incelendiğinde 248 adet terimin bu başlıklara girdiği görülmüştür (s. 142). “*Yargılama Hukuku*” ana başlığı altında “*Yargı-Yargılama Hukuku*” ve ilgili başlığa girmeyen terimler tespit edilmiştir. “*Yargı ve Yargılama*

Hukuku” ana başlığında (*Yargı Makamları, Mahkeme Heyeti, Jüri Üyeleri, Kanun, Kanun Kitabı, Yazılı Kanun Hükmüyle ilgili ve bu başlıklar altında sınıflandırılmayan terimler*) kategorisinde “*Dava, Davacı, Davalı ve Dava Türleri*” ile ilgili terimler ele alınmıştır. “*Yargılama Hukuku*” adı altında tüm alt başlıklar altında oluşturulan tablolar incelenerek toplam 333 terim tespit edilmiştir (s. 239). “*İcra-İflas*” ana başlığı altında “*İcra ve Haciz, İcra Memuru, İflas*”la ilgili terimler incelenmiş olup 14 terim tespit edilmiştir (s. 246). “*Vergi Hukuku*” ana başlığı ele alınarak 15 terim tespit edilmiştir (s. 252). “*Özel Hukuk*” bölümünde yer alan “*Medeni Hukuk*” ana başlığı, “*Aile Hukuku*” konusunda “*Evliliğe Hazırlık, Nişan, Çeyiz, Evlilik, Karı Koca*” konuları ele alınmakta olup 29 terim tespit edilmiştir (s. 301). “*Medeni Hukuk*” kategorisinde “*Miras Hukuku*” konusunda “*Miras, Mirasçı, Mirasçılık, Miras Payı ve Paylaşmak, Miras ve Mirasçılıktan Reddedilmek, Mirasçılığa Engel Durumlar*” ele alınmış olup 52 terim tespit edilmiştir (s. 325). “*Medeni Hukuk*” ana başlığında “*Eşya Hukuku*” kategorisinde; “*Mal ve Mülkle, Malikiyet, Mülkiyet ve Mülkiyet Hakları, Mülkiyeti Devretmek, Mülklerin Kayıtları*” başlıkları incelenerek 44 terim tespit edilmiştir (s. 350). “*Medeni Hukuk*” ana başlığı altında “*Kişi Hakları, Aile Hukuku, Velayet ve Vasilik, Miras Hukuku ve Eşya Hukuku*” başlıkları da ele alınmış olup toplam 245 terim tespit edilmiştir (s. 350). “*Borçlar Hukuku*” ana başlığında “*Borç, Borçlu, Alacaklı, Borç Vadesi, Borç Senedi, Borçların Ödenmesi, Borç Süreleri, Kefalet ve Kefil, Haciz, Emanet ve Rehin, Kâr ve Faiz, Kira ve Ücret*” başlıkları konuları ile oluşturulan ilgili tablolar ele alınmış ve 103 terim tespit edilmiştir (s. 389). “*Ticaret Hukuku*” ana başlığında “*Alışveriş, Satın Almak, Satmak, Alıcı, Satıcı, Alınan ve Satılan Mal, Tüccar ve Tüccarlık, Ölçü ve Tartılar, Esnaf ve Zanaat*” başlıkları konusunda yapılan inceleme sonucu 76 terim tespit edilmiştir (s. 417). “*Kölelik Hukuku*” başlığı altında 25 terim tespit edilmiştir (s. 425). “*Dini Hukuk Terimleri*” ana başlığında tespit edilen kelimelerin tamamının ad soylu oluşu ve Müslüman Türk gruplarının kendi içinde kelime alışverişi yaparken dini terimleri genellikle Arapçadan karşılamış olmaları dikkat çekicidir. Ana başlık kapsamında toplam 63 terim tespit edilmiştir (s. 448). Toprakla ilgili tespit edilen terim sayısı 24’tür (s. 460). Hayvanlarla ilgili 23 terim saptanmıştır (s. 470). “*Hiçbir Başlığa Girmeyen Hukuk Terimleri*” incelendiğinde 203 hukuk terimi tespit edilmiştir (s. 528)

Töre Bitiğı’nde tespit edilen hukuk terimlerinin sayısı, ele alınan terimlerin hangi dilden alıntı olduğı, terimlerin yapısı¹ (isim, fiil, isim tamlaması, sıfat tamlaması), kullanılan kelime yapılarının sayısı, birleşik yapıdaki kelimelerin oluşum yolları (Türkçe+Türkçe, Yabancı+Türkçe, Türkçe+Yabancı), yabancı kökenli kelimelerin oluşum şekli (tek kelimededen oluşan isim ve fiiller, ad-ad birleşimi, ad-eylem birleşimi), köken itibarıyla isim ve fiil kökenli terimler, bu terimlerin sayıları, biçim yönünden farklar istatistik verilerek sunulmuştur.

¹ İncelenen eserde “Basit Yapılı Kelimeler” için “Tek Kelimededen Oluşan” ifadesi kullanılmıştır. “Birleşik Yapı” daki kelimeler için farklı bir adlandırma bulunmamaktadır.

Dil ve üslup çerçevesinde bakıldığında akademik bir dile sahip olan eser, hedef kitleye uygundur. Dil, hukuk terimlerinin açıklanmasında oldukça anlaşılır şekilde kullanılmıştır. Çalışmada tablo, grafik veya çizelge teknikleri kullanılmamıştır. Verilerin, istatistiksel ve yöntemsel gösterimlerle ifade edilmesi çalışmayı daha etkili kılacaktır. Dilin doğru kullanımı açısından bakıldığında yazım yanlışları içeren hususlar göze çarpmaktadır. Örneğin: Hıristiyan (s. 17), kıralı (s. 19), yönelme/yaklaşma ekinin eksik kullanımıyla karşımıza çıkan “Gürcistan yerleşen (s. 19)”, 7. Asrın (s. 19), şekilbilgisi (s. 21), esei (s. 21), Dede Korkut Hikayelerinde (s. 22), Kıpçak Alfabesinin (s. 23), 1944. Yılda (s. 29), Divan-i Lügati’-Türk (s. 31), yasadışı (s. 53), bakım evi (s. 276), huzur evi (s. 276), konuk evi (s. 277) vb.

Sonuç olarak; Türk hukuk terminolojisinin yenilenmesi ve Türkçeleşmesi anlamında önem taşıyan *Töre Bitigi*, Gregoryan Kıpçakların gelişmiş bir hukuk sisteminin olduğunu gözler önüne sermektedir. *Töre Bitigi*’nde *gilé/giléy*, *ündemek iş*, *izdemek*, *izdöv*, *izdövüçi*, *ündegen*, *ündegen yan*, *artıhsı/artıksı*, *égri*, *égirlik*, *ulu égirlik*, *belgili iş*, *yaman*, *yaman iş*, *isi iş*, *hanlı iş*, *huska...* gibi öz Türkçe kelimelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Öz Türkçe terimlerle birlikte yabancı dillerden alınan kelimelerin de sayısı az değildir. *Töre Bitigi*’nde farklı dillerden (Slav dilleri/Ukraynaca, Rusça, Lehçe, Ermenice, Arapça, Farsça ve Latince) alıntılanan kelimeler bulunmaktadır.

1.	Ukraynaca-Lehçe	88 terim	14.	Arapça-Türkçe	34 terim
2.	Arapça	51 terim	15.	Ermenice-Türkçe	1 terim
3.	Ermenice	48 terim	16.	Ukraynaca-Lehçe-Türkçe	26 terim
4.	Farsça	22 terim	17.	Farsça-Türkçe	5 terim
5.	İbranice-Ermenice	48 terim	18.	Ukraynaca	5 terim
6.	Latince-Ukraynaca-Lehçe	11 terim	19.	Ukraynaca-Lehçe-Ukraynaca-Lehçe	5 terim
7.	Ukraynaca	6 terim	20.	Latince-Ukraynaca-Lehçe-Türkçe	3 terim
8.	Soğdca-Farsça	2 terim	21.	Ermenice-Arapça	2 terim
9.	Almanca-Lehçe	2 terim	22.	Arapça-Farsça	1 terim
10.	Yunanca-Ermenice-Türkçe	2 terim	23.	İbranice-Arapça-Türkçe	1 terim
11.	Yunanca-Ukraynaca-Lehçe	1 terim	24.	Moğolca-Türkçe	1 terim
12.	Rusça-Türkçe	1 terim	25.	Ukraynaca-Lehçe-Farsça	1 terim
13.	Latince-Süryanice	1 terim	26.	Yunanca-Latince-Ermenice	1 terim

Tablo 1. (s. 537-538)

Çalışmada toplam 1455 terim ele alınmıştır. Bu terimlerin 1252’si tasnif kategorisinde bulunmaktadır. Hiçbir başlığa dahil edilemeyen hukuk terimlerinin sayısı 203’tür.

1252 terimden 741 tanesi basit yapıyla birlikte, 511’i birleşik kelimelerden oluşmaktadır. Tek kelimedenden oluşan 741 terimden 476’sı Türkçe, 265 terimin de yabancı kökenli olduğu tespit edilmiştir. Gregoryan Kıpçaklarının hukuk dilini yoğunluklu olarak Türkçe üzerinden işledikleri belirlenmiştir.

Kelimelerin oluşum yolu bakımından verilen tasnif şoyledir: 511 terimden: 376 terim Türkçe+Türkçe, 19 terim Türkçe+Yabancı, 116 terim ise Yabancı+Türkçe'dir.

adil/ kn	karar, hüküm vermek/ u etmek, tohtatmak, aytmak
adalet/ knlk	hüküm/ yerge, tre, buyurgan, buyruh
aklanmak/ knlmek	yargıç ve mahkeme yesi/ trei
adaletsiz, haksız/ knlksz	idam/ tas, tas t-
kanunsuz/ tresiz	ceza/ gt

Tablo 2. (s. 536)

Ayrıca o dönemin hukuk uzmanlarının, günlük hayatta kullanımda olan kelimelerle anlaşılır ve kapsamlı terimler türettikleri konusuna dikkat çekilmiştir. Dikkat edilen diğer husus ise Gregoryan Kıpçak toplumunun başka bir devletin tebaası olarak yaşadıkları durumda bile bu denli hukuk dili ve terminolojisine sahip olmalarıdır. İncelenen terimler sadece dilbilim ve hukuk alanına değil aynı zamanda sosyoloji, tarih, siyaset, halk bilimi ve diğer disiplinler için de kaynak durumundadır. Tespit edilen suç ve cezalarla ilgili terimlerin günümüz hukuk sisteminde suç ve cezalarla ilgili hukuk terimlerinin sınıflandırılmasına katkı sunacağı ve yeni terim imknı sağlayacağı açıktır. Töre Bitiği'nde dilin anlaşılır düzeyde kullanılmış olmasının da günümüz hukuk dilinin anlaşılır hale getirilmesine kaynak olabileceğine değinilmiştir.

Bilindiği gibi, Ermeni alfabesi kullanılarak Kıpçak Türkçesi ile kaleme alınan metinler hem Türk dili tarihini hem de Gregoryan mezhebini benimsemiş olan Hristiyan Kıpçakların dil, din, sosyal yaşam alanlarındaki ticar ve hukuk faaliyetleri açısından çok kıymetli bilgiler barındırmaktadır.

Sınırlı çalışmaların bulunduğu bir alana "hukuk" terminolojisiyle yaklaşan kıymetli çalışmasından dolayı Tahęi Salahshour Hasankohal'a teşekkür eder, çalışmalarının devamlılığını dileriz.

Kaynakça

- ARIKAN, İbrahim (2006), *Ermeni Harfleriyle Yazılmış Kıpçakça Zebur Metin-Dizin*, Yüksek Lisans Tezi: Gaziantep niversitesi.
- IRLI, Nadejda (2005), *Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı Alęiř Bitiği*, Haarlem: Sota Yayınları.
- GARKAVETS, Aleksandr (2002), *Kıpçakskoye Pismenoye Nasladiye I*, Almatı: Deşt-i Kıpçak.
- GARKAVETS, Aleksandr (2003), *Töre Bitiği, Armyano Kıpakskiy Sudebnik 1519-1594*, Almatı: Deşt-i Kıpçak.
- KASAPLU ENGEL, Hülya (2007), "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Töre Bitiği ve Bu Eserdeki Töre, Yargı, Bitik Terimleri zerine" *Gazi Türkiyat Mecmuası*, Gz 2007/1, Ankara.
- KASAPLU ENGEL, Hülya (2012), "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi", *Dil Araştırmaları*, S:10, 17-81.
- ÖZTÜRK, Abdulkadir (2011), Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları, *Gazi Türkiyat*, S:8, 323-334.
- PAMUKYAN, Kevork (2002), *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- YILDIZ, Hüseyin; ÖZTÜRK, Abdulkadir (2016), "19. Yüzyıla Ait Ermeni Harfli Türkçe Atasözleri zerine". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, VI/3: 739-766.